

ERZURUMLU EMRAH'IN ŞİİRLERİNDE AŞK VE GURBET (TEORİK BİR YAKLAŞIM)*

Yrd.Doç.Dr.Lütfi SEZEN**

Âşıklar, eski Türkler'in ozan dedikleri saz ve söz sanatçıların günümüze kadar gelmiş olan temsilcileridir. Anadolu'da âşık adına XV. yüzyıldan itibaren rastlıyoruz. Türkçe ıyık, Arapça seven ve gönül açan anlamına gelen âşık kelimesi, önceleri dinî şiirler söyleyen şâirler için kullanılmış, daha sonra saz şâirlerinin hepsine âşık denmiştir.

Âşık şiiri halk şiiridir. Halk duyuş ve düşünüşünün ürünüdür. Gerçektir. Halkımızın yüzyıllar boyunca süren sevinci, aşkı, zevki, kimi, nefreti, acısı, çilesi, dünya görüşü, kısacası hayat tarzı, halk şiirinin mısralarında kendisini bulmuştur. Geçmiş yüzyılların karanlıkları arasında yürüyüp giden âşıklık geleneğinin, gelecek kuşaklara aktarılmasında sözlü geleneğin önemli bir yeri olmuştur. Çoğu ürün sözlü gelenek sayesinde kuşaktan kuşağa aktarılabilmıştır. Ülkemizde ve özellikle Doğu Anadolu bölgemizde yetişen halk şâirlerinin de sözlü geleneğin yaşatılmasında değerli katkıları olmuştur.

XIX. yüzyılda, Anadolu'da yetişen şâirler arasında Dertli, Seyranî, Bayburtlu Zihni ve Erzurumlu Emrah büyük şöret kazanmışlardır. Anadolu'nun muhtelif sahalarında yetişen birçok sazşâiri ancak mahallî bir şörete sahip olabildikleri halde, bu dört şâirin şöreti ve eserleri memleketin her tarafına yayılmış, şehir ve kasabalardaki âşık kahveleri, konaklar ve diğer eğlence yerleri bunların nağmeleriyle dolmuştur.

Son yıllarda çeşitli vesilelerle anılan şâirlerimiz arasında Erzurumlu Emrah'ın yer almaması büyük bir eksiklikür. Erzurum Valiliği İl Kültür Müdürlüğü bu kültürel faaliyetiyle halk kültürünün önemli taşıyıcılarından biri olan Emrah'a karşı vefa borcunu yerine getirmiş bulunuyorlar. Bu faaliyetlerinden dolayı kendilerini kutluyor,

* Bu yazı, 7 Mart 1997 tarihinde Erzurum'da düzenlenen "Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu Emrah" Adlı Sempozyumda yapılan konuşmanın metnidir.

** Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

kültürümüze önemli hizmetleri bulunan şahsiyetlerin, gelecek kuşaklara tanıtılması konusundaki çalışmaların (daha da yoğunlaştırılarak) devam etmesini diliyorum.

XIX. yüzyılın ünlü sazşâiri Emrah, sazşâirleri içinde klâsik edebiyatı en iyi bilenlerdendir. Her türlü güzelliğe tutkun biridir. Uçarı bir hayat anlayışına sahiptir. Emrah'ın şiirlerinde temel konular aşk, gurbet, ayrılık olmakla birlikte, dinî ve tasavvufî düşüncelere de yer verilmiştir. Tasavvufî yönü fazla derin olmadığından, bu vadideki şiirleri sıradandır. Ayrıca dönemin diğer halk şâirlerinde görüldüğü gibi bazı şiirlerinde sosyal problemlere de değinmiştir.

Erzurumlu Emrah'ın asıl şöhretini sağlayan XIX. yüzyılın ortak zevkini yansıtan aşk, ayrılık ve gurbet şiirleridir. Onun şiirlerinde derinlikten ziyade zarafet ve incelik, ıstırap ve feryattan ziyade tevekkül ve kayıtsızlık göze çarpar. Şiirlerini âşık fasıllarında okumak üzere yazan Emrah, deyişlerinde XIX. yüzyıl âşık tarzının bütün özelliklerini yansıtır. Çok yönlü bir şâirdir. Şiirlerinde asıl konu aşktır. O, her şeyden ziyade bir aşk şâiridir:

Sevdiğim defter-i divân içinde

Var imiş bir âşık (Emrahî) derler

Aşk önünde daima eğilen Emrah'ın sevgiliye yaklaşımı oldukça içtendir:

Zülfünün telinden elim çekmezem

Çekilse destinle kemendim benim

Sevgiliyi vazgeçilmez ölçüde benimseyen Emrah, bu uğurda ölümü göze almaktan çekinmez. Sevgiliden zorla ayrılması durumunda neler yapabileceğini şöyle dile getirmektedir:

Güzeller güzeli şahane dilber

Seni terketmezem bin kan olursa

Ne mümkün sevdiğim vazgeçmem senden

Cümle âlem bana düşman olursa

Emrah, uçarı bir gönül adamıdır. Güzeller karşısındaki zaafını ve uçarlığını şiirlerinde dile getirmekten kaçınmaz:

*Bizlere dünyada irâd-ı devlet¹
Mirâs-ı perdeden sevdâ mı kaldı
Her güzeli gördüm kıldım iltifat
Mecnun olmadığım suna mı kaldı*

Emrah'ın şiirlerindeki sevgili genellikle vefasızdır, zalimdir, erişilmezdir:

*Elâ gözlerine kurban olduğum
Niçin beni böyle giryân edersin²
Şem'i visâline³ pervane gibi
Yakıp ciğerimi biryân⁴ edersin*

Vefasız, zalim ve erişilmez olan sevgili bu özelliklerinden dolayı bedduayı hak etmiştir:

*Sevdiğim Allah'tan budur niyazım
Pervaneler gibi nâra düşesin
Dilerim derdine derman olmasın
Şeydâ⁵ bülbül gibi zâra⁶ düşesin*

1 Irâd: söyleme.

2 giryân: ağlama.

3 visâl: Kavuşma.

4 biryân: kebab.

5 şeydâ: çılgın.

6 zâr: ağlama.

Ona göre sevgilinin vefasızlığı çoğu zaman kaderin bir cilvesidir:

*Ezel kâtipleri tahrir⁷ edince
Benim ikbâlimi kara yazmışlar
Âşıkı mâşuka taksim edince
Beni bir vefâsız yâre yazmışlar*

Vefasızlık, umursamazlığa ve küçümseyici bir aldırmaçlığa yönelince O, kadere boyun eğen içine kapanık Emrah'ın yerini kızgın, bağışlamaz bir Emrah alır:

*İki yakan bir araya gelmesin
Seni gören hiç merhamet kulmasın
Daim ağlamaktan yüzün gülmesin
Garip Mansur gibi dara⁸ düşesin*

Emrah'ın şikâyetleri arasında sevgilinin kararsızlığı önemli bir yer tutar:

*Bir nazenin bana gel gel eyledi
Varmasam incinir, varsam incinir
Beyaz gerdanından, ince belinden
Sarmasam incinir, sarsam incinir*

Emrah, şiirlerinde çoğu zaman dostça konuşur. Başına gelen sevdâ veya belâdan gönlünü sorumlu tutar. Kendini sevda ve belâlara düşüren gönlüne sitem etmeden geçemez:

⁷ tahrir: yazma.

⁸ dar:dar ağacı.

*Bin kerre nasihat eyledim sana
Gönül düşme dedim bu deryalara
Sen gûş u hûşunu ⁹vermedin bana
Düşürdün başımı ne belâlara*

Emrah'ta sevgiliye olan aşkın dillere düşmesi endişesi vardır. Aşkın dillere düşmesi sevgiliyi zor durumda bırakıp encitebilir:

*Birin bilir, birin bilmez
Bu dünya kimseye kalmaz
Yâr ismini desem olmaz
Düşer dillere dillere*

Emrah'ın âşik olmasının ve başına gelen belâların müsebbiplerinden biri Felek'tir. Feleğe çatmadan duramaz:

*Benim bu felekten şikâyetim var
Sinemi hançerle deldi ağlarım
Hercaî ¹⁰gönümü eyledi pür-nâr ¹¹
Serimi ¹²sevdaya saldı ağlarım*

Ondaki şâirlik ruhu (kendi ifadesiyle) feleğin sillesimi yiye yiye gelmiştir:

*Felek çakmağını üstüme çaktı
Beni bir onulmaz derde bıraktı
Vücudum şehrinin odlara ¹³yaktı
Yandım ateşine su Leylâ Leylâ*

⁹ gûş u hûş: dikkatle dinleme.

¹⁰ hercaî: kararsız.

¹¹ pür-nâr: ateş doldurma.

¹² ser: baş.

¹³ od: ateş.

Emrah'ın şikâyetlerinden birisi de kendisinin yeterince anlaşılamayışdır. Gönlünden vurgun yediğini kimse bilmez. Tabibin onu iyileştirmeye kalkması boşunadır:

*El çek tabip el çek yaram üstünden
Sen benim derdime devâ¹⁴ bilmezsin
Sen nasıl tabipsin yoktur ilâcın
Yaram yürektedir sarabilmezsin*

Tüm Anadolu insanı için gurbet ve ayrılık hem bir dilek, hem bir bilinmezliktir. Gurbete gidip dönmeme vardır. Gurbetten dönebilenler, bitmez tükenmez hatıralarının coşku ve avuntusunu yaşarlar. Gurbete ilk çıkışın tedirginliği, gizli kalan pek çok duyguyu açığa çıkartır. Bu gizli kalmış duyguları en iyi işleyenlerden biri hiç şüphesiz Emrah'tır:

*Gönül gurbet ele varma
Ya gelinir ya gelinmez
Her dilbere gönül verme
Ya sevilir ya sevilmez*

Emrah'ın şiirleri arasında gurbet konularını işleyenler ilk sırayı alır. Gurbet olur da ayrılık olmaz mı? Elbette de O'nun şiirlerinde gurbet ve ayrılık teması bir arada işlenmiştir:

*Terk eyleyeli hangi asliyyesin Emrah
Hâlâ dolaşır halka-i devrânı¹⁵ vatansız*

¹⁴ devâ: ilâç.

¹⁵ halka-i devrân: dünyanın etrafı.

Emrah, sevgili özlemini ve ona kavuşmanın değerini en çok gurbette hisseder. Kavuşmak istediği sevgili için kurduğu düşlere karşan duyguları sonunda şiire yansır:

*Sevgilim hayâl-i vuslâtın¹⁶ beni
Diyar-ı gurbette hayran¹⁷ gezdirir
Haşre¹⁸ dek cemâl-i firkaatin beni
Neş'e-yi vaslınla giryân¹⁹ gezdirir*

Emrah'a göre gurbete çıkan her türlü riski göze almak zorundadır. Gurbet çoğu insanların kıymetini bilmez ve onu yutar:

*Yürüktür bizim atımız
Yardan atlıdır zatımız
Gurbet ilde kıymatımız
Ya bilinir ya bilinmez*

Gurbete çıkan, gurbetin kahrını çekmek zorundadır. Bu kahrı ancak çeken bilir:

*Deryalarda olur bahri²⁰
Doldur da ver içeyim zehri
Sunam gurbet elin kahrı
Ya çekilir, ya çekilmez*

Bir gurbet şâiri olan Emrah, gezginliğinde hiç bir zaman kişisel çıkar düşünmemiştir. Gurbet ve ayrılığa yönelen kişiliğinde bencil bir beklenti yoktur:

¹⁶ vuslât: kavuşma.

¹⁷ hayran: şaşkın.

¹⁸ haşr: kıyamet günü.

¹⁹ giryân: ağlama.

²⁰ bahr: deniz.

*İsmimiz bülbüldür irfan içinde
Okunur defter-i divân²¹ içinde
Biz ehl-i seyyahuz devran²² içinde
Toplarınız âb ile dâne²³ bizimdir*

Emrah'ın gurbete çıkıp ayrılık çilesi çekmesine güzellik ve güzel arayışı sebep olmuştur. Karacaoğlan gibi o da gördüğü her güzele tutulur. Tutulduğu bu güzellere soru sormaktan çekinmez:

*Dedim dilber sen de sevdakâr mısın
Dedi senden evel nâre²⁴ ben yandım
Dedim doğru söyle bana yâr mısın
Dedi sadık yârım gönülden andım*

Emrah'ın aradığı güzel, klâsik divan ve halk edebiyatı şiirlerindeki tanıma uymaktadır. Mahmur bakışlı, kalem kaşlı, inci dişli güzeller gözünden kaçmaz:

*Sabahtan uğradım ben bir fidana
Dedim mahmur musun dedi ki yok yok
Ak elleri boğum boğum kınalı
Dedim bayram mıdır dedi ki yok yok*

*Dedim inci nedir dedi dişimdir
Dedim kalem nedir dedi kaşımdır
Dedim onbeş nedin dedi yaşımdır
Dedim daha var mı dedi ki yok yok*

21 divân: büyük.

22 devrân: dünya, kâinat.

23 dâne: tane.

24 nâre: ateş.

Uzun gurbet yıllarının sayısını unutan Emrah, bu sayıyı fazla önemsemez. Gurbet yıllarının hesap edilmesi görevini sevgilinin meclisinde oturan canlara (dostlara) bırakır:

*O nazlı cânâna uğrasa yollar
Bize mesken oldu kahveler hanlar
Yarin meclisinde oturan canlar
Hesap etsin yıllar beş midir nedir*

Gurbeti, kendisi için yarılması gereken bir dost ili kabul eden Emrah, Karlı dağları aşmadan bu hedefe varılamayacağını söylüyor:

*Aramızı karlı dağlar alınca
Gayri dost iline gidip gelinmez
Yahşi himmet²⁵ gerek râh-ı talepte²⁶
Beyhude laf ile menzil alınmaz*

Halk şiirinde sık sık rastlanan rüzgârîa sevgiliye veya sülâyâ selâm gönderme motifine Emrah'ın şiirlerinde de yer verilmektedir.

*Bâd-ı sabâ selâm eyle o yâre
Mübârek hatırı hoş mudur nedir
Nideyim yitirdim bulamam çare
Mestan²⁷ elâ gözler yaş mıdır nedir*

Emrah'ın aşk ve gurbet şiirleri yanında, dinî ve tasavvufî düşüncelere yer veren şiirleri de vardır. Emrah, çocukluk yıllarında medrese eğitimi gördüğü ve tarikate intisap

25 yahşi himmet: iyi bağış.

26 râh: yol.

27 mestan: sarhoş.

ettiği için zaman zaman ağdalı bir dil kullanmış, dinî ve tasavvufî düşüncelerini şiire konu yapmıştır:

*Biz tarîk-i aşkın²⁸ aşıklarıyız
Baş u cân vermişiz cânân bizimdir
Ne gamdan kaçarsın divâne gönül
Kâşâne²⁹ bizimdir mihmân³⁰ bizimdir*

İçli dervişlerin bezminde (meclisinde) bulunmayı da ihmal etmeyen Emrah, hayatının sonlarına doğru aşkıta daha olgunlaşarak dine ve tasavvufî düşünceye önem verir:

*Gündüz şeriattın icrasındayım
Gece hakikatin sevdâsındayım
Sanki iki deryâ³¹ ortasındayım
Ne gündüzüm belli ne gecem belli*

Emrah'ın tekke vadisinde vücuda getirdiği şiirleri daha çok tasavvufî-didaktik mahiyettedir. Allah'a giden yolu gönülden çok zekânın gözleri önüne sermeye çalıştığı hissedilmektedir:

*Gel özün düşürme belâ-yı nefse
Çalış, düşmeyesin safâ-yı nefse
Bunca demdir uydun hevâ-yı nefse
Biraz da tarîk-i Yezdân'e yürü³²*

28 tarîk: yol.

29 kâşâne: ev, köşk.

30 mihmân: misafir.

31 deryâ: deniz.

32 tarîk-i Yezdân: Allah yolu.

XIX. yüzyılın diğer halk şâirleri gibi, Erzurumlu Emrah da yaşadığı dönemin sosyal problemlerine değinmekten geçememiştir. Döneminin aksaklıklarını şu şekilde dile getirmektedir:

*Hileye yüz tuttu asırda insan
Mürüvvet³³ merhamet, hürmet kalmadı
Fisk³⁴ ile âlûde³⁵ olduâbidan³⁶
Cihanda bir temiz tiynet kalmadı*

*Herkes mâil oldu süse ziyete
Erenler çekildi künc-i vahdete³⁷
Bir ehil gelmiyor sadr-ı devlete³⁸
Feyz alacak sahip-himmet kalmadı*

Emrah, hece vezni ölçüsü yanında, aruz vezni ölçüsüyle de şiirler yazmıştır. Fakat aruzla yazdığı şiirler nazım tekniği bakımından oldukça kusurludur.

Türk halk şiirinin başta gelen problemlerinden biri de şâirlerin şiirlerinin birbiriyle karışmış olmasıdır. Bu karışıklıkların çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden en önemlisi, şâirlerin birbirlerinin şiirlerini alıp mahlaslarını değiştirmeleridir. Bu nedenle, Emrah'a ait olduğu bilinen şiirler yanında, ona ait olup olmadığı tartışılan şiirler de vardır. Prof.Dr.Fuat Köprülü, "XIX. Asır Şazşâirleri" isimli eserinde bunlardan 13'ünü neşretmiştir. XIX. yüzyıl halk şâirlerinin ortak zevklerini yansıtan bu şiirlerden bir dördük vermekle yetiniyoruz:

33 mürüvvet: insanlık, olgunluk.

34 fisk: günah.

35 âlûde: karışmış.

36 âbidan: ibâdet eden.

37 künc-i vahdet: kavuşma köşesi.

38 sadr-ı devlet: devletin başı.

*Tutam yâr elinden tutam
Olam bir yaralı bülbül
Çıkamdağlaradağlara
İnembağlarabağlara*

Hiçbir araştırmacı, araştırma yaptığı konuyu tam ve eksiksiz olarak inceleme mutluluğuna erememiştir. Üzerinde çalışılmak istenilen bir konu ele alınınca, belli bir çerçeve içinde kalmamıyor. Onunla ilgili birçok mesele (ister istemez) karşınıza çıkıp yolunuzu kesiyor. Kendi kendinize daha çok soru sormak zorunda kalıyorsunuz. Erzurumlu Emrah gibi üzerinde yeterince durulmamış önemli bir konuda, bu soruların giderek çoğaldığı muhakkaktır. Bizler, bugünkü bilgilerimizle Emrah'ı tanıtmaya çalıştık. Cönkler ve mecmuaların daha kapsamlı biçimde taranması halinde, Emrahla ilgili yeni bilgilerin ve değerli çalışmaların ortaya çıkacağına inanıyorum.

BİBLİYOGRAFYA

1. ALPTEKİN, Ali Berat, Erzurumlu Emrah Bibliyografyası, Gazi Üniversitesi Basımevi, Ankara 1986.
2. ARSLAN, Ensar, Doğu Anadolu Şazâirleri, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1978.
3. ARSLANOĞLU, İbrahim, "Erzurumlu Emrah'ın Son Günleri ve Ölümü", Folklor, Sayı:85, Ağustos 1985.
4. BULUT, Sebahattin, Damla Damla Erzurum, Demircioğlu Matb, Ankara 1989.
5. FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, Erzurum Şâirleri, İstanbul 1927.
6. GÜNAY, Umay, Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ Basın Yay. Paz, Ankara 1972.
7. GÜNEY, Eflâton Cem, Erzurumlu Emrah Hayatı ve Şiirleri, Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1950.

8. İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, Cilt:11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1995.
9. KÖPRÜLÜ, Orhan Fuat, Yunus Emre'den Veysel'e, Türk Klâsikleri, Dösar, İstanbul 1976.
10. KÖPRÜLÜZÂDE, M.Fuat, XIX. Asır Sazşâirlerinden Erzurumlu Emrah, Evkaf Matbaası, İstanbul 1929.
11. SAKAOĞLU, Saim, Ercişli Emrah, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1987.
12. SEZEN, Lütfi, Erzurum Şehir Folkloru, Er-Vak Yayını, Erzurum 1994.
13. _____, Halk Edebiyatında Hamzanâmeler, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1991.
14. TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANS.: Cilt:3, Dergâh Yayınları, Yubat 1979.
15. URAL, Orhan, Erzurumlu Emrah (Hayatı ve Şiirleri), Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul 1984.
16. URAZ, Murat, Âşık Emrah (Hayatı ve Şiirleri), Yeni Şark Kitabevi, İstanbul 1940.